

Urszula Myga-Piątek

KRAJOBRAZY KULTUROWE
ASPEKTY EWOLUCYJNE I TYPOLOGICZNE

Cultural landscapes
Evolutionary and typological aspects

Uniwersytet Śląski

Katowice 2012

REDAKTOR PRAC WYDZIAŁU NAUK O ZIEMI UNIwersYTETU ŚLĄSKIEGO

Andrzej T. JANKOWSKI

RECENZENCI

Mariusz CZEPCZYŃSKI

Zbigniew PODGÓRSKI

PRZYGOTOWANIE DO DRUKU I PROJEKT OKŁADKI

Patrycja DZIKOWSKA, Agnieszka ŚWISTAK

FOTOGRAFIE NA OKŁADCE

Urszula MYGA-PIĄTEK

Wydanie książki sfinansowano ze środków Uniwersytetu Śląskiego
Copyright © 2012 by Uniwersytet Śląski, Katowice

ISBN 978-83-62652-39-6

WSPÓLPRACA WYDAWNICZA

Pracownia Komputerowa Jacka Skalmierskiego, Gliwice
www.pkjs.pl

**Krajobrazy kulturowe
Aspekty ewolucyjne i typologiczne**

KRAJOBRAZY KULTUROWE

ASPEKTY EWOLUCYJNE I TYPOLOGICZNE

SPIS TREŚCI

1. WSTĘP	9
1.1. PRZEDMIOT OPRACOWANIA I UZASADNIENIE PODJĘCIA TEMATU	9
1.2. ZAŁOŻENIA WSTĘPNE, ZADANIA BADWCZE I CELE	13
1.3. ZAKRES OPRACOWANIA, METODY I ŹRÓDŁA	15
1.4. ZAŁOŻENIA METODOLOGICZNE I TEORETYCZNE	17
1.5. USTALENIA TERMINOLOGICZNE	21
2. ISTOTA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO	26
2.1. GENEZA TERMINU I ZAKRES ZNACZEŃ	26
2.1.1. Krajobraz w sztuce	28
2.1.2. Krajobraz w architekturze krajobrazu	31
2.1.3. Krajobraz w znaczeniu potocznym	33
2.1.4. Krajobraz jako przedmiot badań naukowych	34
2.2. GŁÓWNE NURTY BADAWCZE KRAJOBRAZU W GEOGRAFII	35
2.2.1. Krajobraz w ujęciu geografii fizycznej i ekologii krajobrazu	37
2.2.2. Krajobraz w ujęciu geografii kultury i antropogeografii	43
2.3. KRAJOBRAZ ANTROPOGENICZNY A KRAJOBRAZ KULTUROWY	56
2.3.1. Dyskusja pojęć	56
2.3.2. Krajobraz kulturowy w systemie krajobrazu przyrodniczego i antropogenicznego	60
3. STRUKTURA KRAJOBRAZÓW KULTUROWYCH I CZYNNIKI ICH PRZEMIAN	63
3.1. TYPY I MODELE STRUKTUR KRAJOBRAZÓW KULTUROWYCH	63
3.2. TYPOLOGIA CZYNNIKÓW KRAJOBRAZOTWÓRCZYCH	69
4. TYPOLOGIA KRAJOBRAZÓW KULTUROWYCH	75
4.1. PROCEDURY PORZĄDKOWANIA	75
4.2. PODEJŚCIA TYPOLOGICZNE	77
4.2.1. Typologia genetyczna	79
4.2.2. Typologia chronologiczna	82
4.2.3. Typologia ewolucyjno-funkcjonalna	83
4.2.4. Typologia historyczno-konserwatorska	90
4.2.5. Typologia fizjonomiczno-percepcyjna	91
4.2.6. Typologia według stopnia przeobrażeń	94

5. FUNKcjONALNE ZRóŻNICOWANIE I ROZWóJ KRAJOBRAZóW KULTUROWYCH	96
5.1. KRAJOBRAZY PRZYRODNICZE – PIERWOTNE, SEMIATURALNE I QUASIKULTUROWE	96
5.2. KRAJOBRAZY KULTUROWE – ROLNICZE I PASTERSKIE	100
5.2.1. Czynniki kształtujące rozwój krajobrazów rolniczych i pasterskich	100
5.2.2. Ewolucja krajobrazów rolniczych	102
5.2.3. Ewolucja krajobrazów pasterskich	107
5.2.4. Pozostałości tradycyjnych systemów rolniczych i pasterskich	110
5.2.5. Krajobrazy rolnicze i pasterskie kształtowane współcześnie	116
5.3. KRAJOBRAZY KULTUROWE – OSADNICZE	119
5.3.1. Czynniki kształtujące rozwój krajobrazów osadniczych	120
5.3.2. Ewolucja krajobrazów osadniczych-wiejskich	124
5.3.3. Ewolucja krajobrazów osadniczych-miejskich	130
5.4. KRAJOBRAZY KULTUROWE – GOSPODARKI LEŚNEJ	137
5.5. KRAJOBRAZY KULTUROWE – GóRNICZE	140
5.6. KRAJOBRAZY KULTUROWE – PRZEMYSŁOWE	143
5.7. KRAJOBRAZY KULTUROWE – POEKSPLOATACYJNE	147
5.8. KRAJOBRAZY KULTUROWE – TURYSTYCZNE I REKREACYJNE	151
5.9. KRAJOBRAZY KULTUROWE – RELIGIJNE I SAKRALNE	155
5.10. POZOSTAŁE TYPY FUNKcjONALNE KRAJOBRAZóW KULTUROWYCH	160
6. PROPONOWANE MODELE BADAŃ KRAJOBRAZóW KULTUROWYCH	165
6.1. MODEL ANALIZY CZYNNIKOWEJ	165
6.2. MODEL ANALIZY REGIONALNEJ	166
6.3. MODEL ANALIZY WARTOŚCI	168
6.4. MODEL STRATYGRAFII KRAJOBRAZóW KULTUROWYCH	173
7. MAPA KRAJOBRAZóW KULTUROWYCH POLSKI	179
8. KRAJOBRAZY KULTUROWE – TRADYCJA I KIERUNKI PRZEMIAN – STUDIA PRZYPADKU	187
8.1. KRAJOBRAZ KULTUROWY ŻUŁAW WIŚLANYCH	187
8.1.1. Położenie i etapy kształtowania krajobrazu naturalnego i kulturowego Żuław Wiślanych	188
8.1.2. Czynniki kształtujące tożsamość krajobrazu kulturowego	197
8.1.3. Cechy szczególne krajobrazu jako wskaźnik tradycji i tożsamości	201
8.1.4. Kryteria oceny krajobrazu osadniczego-wiejskiego związanego z kolonizacją olęderską	206

8.1.5. Analiza i ocena wartości krajobrazu kulturowego	208
8.1.6. Wyniki oceny stopnia zachowania wartości tradycyjnego krajobrazu kulturowego	217
8.1.7. Przyczyny i kierunki przeobrażeń tradycyjnego krajobrazu kulturowego	226
8.2. KRAJOBRAZ KULTUROWY DOLINY WISŁY W GRANICACH MAZOWSZA	231
8.2.1. Położenie obszaru i etapy kształtowania krajobrazu naturalnego i kulturowego Mazowsza	231
8.2.2. Czynniki kształtujące tożsamość krajobrazu kulturowego	237
8.2.3. Cechy szczególne krajobrazu jako wskaźnik tradycji i tożsamości	239
8.2.4. Kryteria oceny krajobrazu osadniczego-wiejskiego związanego z kolonizacją olęderską	242
8.2.5. Analiza i ocena wartości krajobrazu kulturowego Mazowsza w zasięgu osadnictwa olęderskiego	243
8.2.6. Wyniki oceny stopnia zachowania wartości tradycyjnego krajobrazu kulturowego	250
8.2.7. Przyczyny i kierunki przeobrażeń tradycyjnego krajobrazu kulturowego	259
8.3. KRAJOBRAZ KULTUROWY WYŻYNY CZĘSTOCHOWSKIEJ	261
8.3.1. Cechy szczególne krajobrazu kulturowego Wyżyny Częstochowskiej jako wskaźniki jego tradycji i tożsamości	261
8.3.2. Analiza regionalna krajobrazu kulturowego w ujęciu chronologicznym	270
8.3.3. Etapy kształtowania krajobrazu Wyżyny Częstochowskiej	285
8.3.4. Stratygrafia krajobrazu kulturowego Wyżyny Częstochowskiej	296
8.3.5. Mapa krajobrazu kulturowego Wyżyny Częstochowskiej	299
8.3.6. Przyczyny i kierunki przemian krajobrazu kulturowego	301
9. PODSUMOWANIE I WNIOŚKI	304
10. ZAKOŃCZENIE	310
BIBLIOGRAFIA	312
ABSTRACT	359
SPIS RYCIŃ, TABEL I FOTOGRAFII	369
LIST OF FIGURES, TABLES AND PHOTOS	376
ZAŁĄCZNIKI	383

1. WSTĘP

1.1. PRZEDMIOT OPRACOWANIA I UZASADNIENIE PODJĘCIA TEMATU

Krajobraz stanowi jedną z ważniejszych kategorii badawczych w geografii (Hettner, 1927; Ostaszewska, 2002; Plit F., 2011a, b). Nie jest jednak pojęciem bardzo hermetycznym, właściwym i ograniczonym wyłącznie dla studiów geograficznych (np. Bartkowski, 1985; Kondracki, 1960; Richling, 1992a, b; 1996, 2001, 2006, 2009; Richling, Solon, 1996, 2011; Ostaszewska, 2002). Rozległość semantyczna pojęcia *krajobraz* sprawia, że jest on przedmiotem badań także innych dyscyplin naukowych i dziedzin sztuki. Ponadto jako termin mieszczący się w ramach podstawowej edukacji geograficznej (Myga-Piątek, 2008e) jest powszechnie rozumiany i intuicyjnie stosowany.

W ostatnich dekadach wzrosło zainteresowanie geografów krajobrazem, w tym szczególnie krajobrazem kulturowym. Fakt ten znajduje potwierdzenie w wielu pracach teoretycznych i w sferze aplikacyjnej. Świadczy to o aktualności i ważności tej problematyki oraz o jej dużej atrakcyjności naukowej. Krajobraz kulturowy stanowi bowiem bardzo wdzięczny temat badawczy i otwiera przed geografami praktycznie nieograniczone możliwości interpretacyjne. Wynika to w dużej mierze z permanentnej cechy krajobrazów przyrodniczych i kulturowych, jaką jest zmienność (Pietrzak, 2008; Wojciechowski, 2010). Charakter zmian odzwierciedla naturalną ewolucję układów przyrodniczych (Troll, 1950; Richling, Solon, 1996, 2011), na którą nakładają się sekwencje zmian wynikających z różnorodnych sposobów użytkowania i gospodarowania w następstwie postępu cywilizacyjnego (Sauer, 1925; Dobrowolska, 1976).

Rosnąca popularność krajobrazu kulturowego jako przedmiotu badawczego skłoniła autorkę do refleksji nad pochodzeniem terminu, jego miejscem i rolą w geografii. Refleksja ta pozwoliła na podjęcie szczegółowych badań nad zakresem znaczeń, genezą i ewolucją krajobrazów kulturowych, co dało podstawę do opracowania szczegółowej terminologii i nowych metod badawczych krajobrazu kulturowego. To z kolei było podstawą do przedstawienia propozycji kilku typologii krajobrazów kulturowych, a także modelu oceny ich wartości. W ten sposób niniejsza praca akcentuje przede wszystkim aspekt ewolucyjny i typologiczny oraz askjologiczny krajobrazu kulturowego.

Tak zarysowane zadanie zostało podjęte w atmosferze naukowego dyskursu jaki toczy się od dłuższego czasu wokół pojęcia krajobrazu (w tym kulturowego), o zakres znaczeń, kierunki badawcze, typologię, metody i kryteria jego wielostronnej oceny. Na obecnym etapie wiedzy o krajobrazie kulturowym trudnym wydaje się znalezienie porozumienia między geografami fizycznymi, bliskimi ekologii krajobrazu a geografami społeczno-ekonomicznymi, bliskimi geografii kultury (Kowalczyk, 2007).

ABSTRACT

Landscape is one of major research categories in geography. However, it is not a very hermetic notion, specific and restricted only for geographic studies. Because of its wide semantic scope, the notion *landscape* is also a subject for research for other scientific fields (mainly landscape architecture, sociology, archaeology, economic history) and many artistic fields. Moreover, as a notion within basic geographic education, it is commonly understood and used intuitively, thus being absorbed by the common language.

Cultural landscape is landscape transformed by man as a result of civilizational progress. It is an evolutionary consequence of natural landscapes – differing in terms of zones and altitudes, which have existed on Earth since the Neolithic Age. In the process of landscape transformation, an important part is played by a combination of natural, socio-economic, political and civilizational factors, whose position, rank (hierarchy) and strength of influence differ in time.

Cultural landscape – perceived as an elementary subset of the anthropogenic landscape (often treated as a synonym, although ambiguously, by other authors), developed in the historic process of management of natural lands by man. It comprises a number of subtypes (*quasi-cultural, agricultural, pastureland, urban settlement, rural settlement, forest management, water management, mining, industrial, tourist, post-mining landscape*, etc) which differ in their origin, structure, functions and dominating shaping factors, which has its physiognomic reflection in a different spatial layout, typical of a given subtype. It can be assumed that *the cultural landscape is a historically shaped section of the geographical space, created as a result of combined environmental and cultural influences, making up a specific structure, with regional individuality perceived as peculiar physiognomy*. According to this definition, landscape is an image of a region, and by analyzing its components and interpreting the evolutionary factors, it is possible to read its history and predict (forecast) its future development.

Recent decades have seen increased interest of geographers in landscape, including particularly cultural landscape. That fact is reflected both in theoretical papers and in the application area. This proves the up-to-date status and importance of the subject matter and its high academic attractiveness. This is so because cultural landscape is an attractive research subject and opens practically unlimited interpretation possibilities for geographers. This mainly results from the permanent feature of landscapes, both natural and cultural, namely variability.

Growing popularity of cultural landscape as a research subject has encouraged the author to discuss the origin of the notion, and its position and role in geography. The considerations made it possible to take up detailed studies of the scope of the notions, origins and evolution of cultural landscapes, which set the foundations for working out detailed terminology and new research methods for cultural landscape. That, in turn, resulted in a suggestion for several typologies of cultural landscapes, as well as a model of assessment of their value. Thus, this paper first of all emphasizes the evolutionary, typological, and axiological aspects of cultural landscape.

What was an additional reason for taking up the research was to point to possible diffusion directions of research methods between landscape geography, anthropogeography, cultural geography, landscape architecture and sociology, in search of the most efficient solution models.

In her paper, the author attempts to discuss the mentioned matters in more detail, put typologies in conceptual order, and point to possibilities of wider participation of geographers in application research, with reference to sustainable development (in the environmental, economic and social aspects). The paper deals with landscape in tangible (material, morphological, substantial) terms. It mainly concerns the physiognomic layer of cultural landscape and is supplemented with studies regarding its structure and functions. The author considers landscape as an evolutionary formation of the geosphere on one hand, and as a result of economic and historic events of communities living in a given territory on the other hand. Thus, an attempt is made to bridge the research by physical geographers and socioeconomic geographers, taking into account achievements of other areas of science and practical actions. It should be emphasized that the tangible approach presented in the paper is one of the many research approaches to cultural landscape and suggests other interpretations which are applied (classical, physio-geographic, semiotic or aesthetic approaches).

The following preconditions-theses were set in the paper:

1. Cultural landscape is an evolutionary formation – it developed from natural landscape, and its structure, functions and physiognomy are subject to transformation along with the development of the anthroposphere.
2. Transformation of cultural landscapes is becoming quicker and quicker, which results from the impact of an increasing number of anthropogenic factors (increasing rate of matter and energy circulation in landscapes), which, in turn, are the result of growing needs and possibilities of the man.
3. Cultural landscape is a peculiar heritage of each region, as it is a register of actions of communities of many historic periods in the geographical space; it is therefore the witness of tradition and identity of local communities with the region.
4. In the functional and genetic approach, cultural landscape is a typological unit (e.g. forest, agricultural, settlement, mining landscapes, etc.), but clear borders within particular types may be helpful in distinguishing regions.
5. In specific cases, cultural landscape may be identified with the image (physiognomy) of a region.

The main research task was: **to work out the typology of cultural landscapes and the model of assessment of their value (in relation to the tradition and direction of changes).**

The following specific objectives were set, aiming at carrying out the research task consisting in working out the **typology** of cultural landscapes:

- theoretical-methodological objective: to put order in terminology, review and assess the current state and direction of studies; to define and specify notions used in the paper; to work out author's methods of landscape analysis;
- to work out the typology of landscape-forming factors;
- to define relations between landscape-forming factors and the spatial structure and functions of cultural landscapes;
- to discuss environmental, social, economic, technical, legal, political and aesthetic relations occurring in the past and at present in cultural landscapes in selected cases of cultural landscapes;
- to work out a map of functional types of cultural landscapes of Poland.

The following specific objectives were the steps that led to **assessment of the value** of cultural landscapes:

- to work out research models of cultural landscapes for assessment of their value;
- to work out assessment criteria of cultural landscapes;
- to assess selected cultural landscapes using the point-grading method;
- to analyze the stages of formation of cultural landscapes in selected regions;
- to analyze factors which shape the identity of cultural landscape, including its characteristic features;
- to analyze the degree of preservation of characteristic features of cultural landscape as an indicator of preservation or vanishing of the tradition and identity and preservation of the quality of cultural landscape.

The analysis models and the models of assessment of the value of cultural landscape which were developed were verified using three case studies: Żuławki Wiślane, the Vistula valley in Mazovia and the Częstochowa Upland. The regions were selected using the following criteria:

- the selected regions represent (in most of their area) the same functional type of cultural landscape – rural and agricultural;
- the features of spatial layout of the selected regions have preserved the record of evolutionary changes through the history of use (cultural overlaying);
- both natural and cultural landscapes of those regions were mostly developed in conditions of extremely different hydrological regimes, which determined the use of landscapes: Żuławki – excess, and the Częstochowa Upland – shortage of surface water, Mazovia – intermittent type with variable conditions (frequent floods in the Vistula valley and the Warsaw Valley); the common feature of the regions is hydrotechnical use of landscapes;
- Żuławki Wiślane and the Vistula valley in Masovia are additionally related through the episode of Haulander settlement, which was the main landscape-forming factor in these regions. A point-grading method was applied in evaluation of the value of these landscapes;

• author's own methods of regional analysis ("landscape biography") and the method of landscape stratigraphy were used in evaluation of the landscape of the Częstochowa Upland.

The subject of the paper was limited with scopes resulting from the objectives. **The material scope** – includes cultural landscape *sensu largo* considered in terms of geography of culture, humanist geography, anthropogeography and regional geography; the background for the considerations is the landscape layer (studied using methods of landscape geography) and cultural heritage (studied using methods of landscape architecture and history of arts).

The spatial scope – was determined in two scales: for the first task of the paper, that is working out the typology of landscapes, which, according to the author's intentions, should be universal – the spatial scope includes the area of Poland and selected areas (countries, cities) of Europe, northern Africa and Asia. The regions were selected so that they could precisely represent the distinguished types of cultural landscape models, and also present the impact of landscape-forming factors; moreover, the author knows them from her own direct observations. For the task consisting in assessment of the condition of cultural landscape, the spatial scope was precisely limited to selected regions of Poland: Żuławy Wiślane, Mazovia and the Częstochowa Upland (the regions were selected according to the key described above).

Time scope – for the first objective of the paper, it is the time of development of cultural landscape (millennia). In actual terms, it is a period which can be subjected to scientific analysis by studying source materials and field research. For assessment of the value of cultural landscape and the state of its preservation, the time scope of the research is determined by the period of reliable cartographic materials, that is *de facto* the last two centuries (late 19th – early 21st centuries). The background for the time scope is the historic times (since the Middle Age), or even prehistory, reconstructed basing on the known results of studies in other scientific fields (mainly history and archaeology). For the aesthetic assessment, the time scope was delimited by the lifespan of the living generations.

Due to the adopted interdisciplinary scope of problem, it is necessary to apply the so-called methodological pluralism. It is impossible to carry out interpretation of the social and cultural layers set in the natural environment using a uniform method.

The theoretical part applied the following methods: the genetic method consisting in determining the chronology of cultural elements existing in cultural landscape. Using this method made it possible to separate contemporary elements of cultural landscape from historic ones, and distinguish preserved forms and landscape relics not related to current use of the region. The empiric method made it possible to work out a study of landscape transformations in selected regions and to study spatial transformations in the historical process. The evolutionary method consisted in chronological research of the historic process of man's adaptation to the natural conditions. It was based on the assumption that contemporary cultural elements are transitional and are a certain stage in landscape transformation. New processes and

phenomena were also analyzed in the same environmental background in a given time period. The method made it possible to reconstruct each stage of human activities on the surface of Earth and determine which landscape changes were characteristic of each stage. The mentioned methods included several principles which were applied in interpretation of changes in cultural landscape. An assumption was made, that there might have been intervals between development stages of landscapes of various regions, resulting from gaps in development of particular cultures. Not all regions showed simple (evolutionary) sequence of forms and stages of land management. Lack of regular cultural overlaying was often reported. Thus, varying numbers of "cultural layers" (evolution stages) were found in the analyzed regions. Additionally, lengths of cultural stages were also different, which required determining the chronology of cultural layers. This led to creation of the author's method of so-called landscape stratigraphy. The notion of landscape stratigraphy means the system of cultural layers resulting from particular communities functioning in a given area, which are possible to be put in chronological order. The author's other methods of cultural landscape research were also used in the paper: the factor analysis method, and the value analysis method, which are described in more detail in the chapter on research models of landscape (Ch. 6) and were verified in selected regions (empiric studies). Also, the author used the method which is well known in regional geography – the method of analysis of cultural landscape as a region, referred to as "landscape biography" in this paper.

The empiric part of the paper applied methods of field mapping, technical cartographic analyses, and also methods of value analysis, including point grading method. The paper is based on many years' observations and concept studies, as well as comparative studies in several regions in Poland and Europe, northern Africa and Asia. The cameral studies included studying rich reference books regarding the subject matter (both theory of landscape and empiric studies) and regions included in the research. Also, analyses of archive materials and historical resources, historic maps, modern thematic maps and digital terrain models were used.

This paper consists of two clearly marked parts. Part one includes theoretical studies of landscape and is conceptual in its character (chapters 1-7). Among other topics, it presents the historic outline of landscape studies according to various research directions and schools, basing largely on ideological sources of geography; it also defines basic notions used in the paper (chapter 2). The author discussed the origins of the notion and the scope of the meaning, analyzed main landscape research trends in geography, discussed relations between anthropogenic landscape and cultural landscape. Types and models of cultural landscape structures were analyzed and the typology of landscape-forming factors was presented (Chapter 3). The following chapter (4) discusses various procedures of ordering and typological approaches in cultural landscape research (genetic, chronological, evolutionary-functional, historic-preservation, physiognomic-perceptual typology, and typology according to the degree of transformation). Chapter 5 presents functional diversity

and development of cultural landscapes, and chapter 6 presents suggested models of cultural landscape research: the factor analysis model, the value analysis model, and the cultural landscape stratigraphy model. This background was used to present diversity and development of main functional types of cultural landscapes. The theoretical part concludes with the suggestion for cartographic visualization of functional types of cultural landscapes of Poland – the map of cultural landscapes of Poland (chapter 7). The conceptual part emphasizes the material (tangible) form of landscape, and intentionally omits its immaterial, spiritual elements. The analyzed issues are complemented with examples from Poland and other European countries, as well as from regions of northern Africa and selected Asian countries.

The other part of the paper – empiric studies (chapter 8) – verifies the suggested models of analyses and assessment methods for the value of cultural landscapes, applied in three regions of Poland – considered as case studies (Żuławy Wiślane, the Vistula Valley in Mazovia and the Częstochowa Upland). They represent the *rural and agricultural settlement* type of cultural landscapes. In this part of the paper, the subject of assessment of the value of cultural landscape, besides the material form of cultural landscape, is also its immaterial, spiritual aspect, including the aesthetic, emotional and symbolic values (reference to the semiotic and aesthetic approach).

The author is aware that the presented case studies do not represent the whole range of the procedure of value assessment of cultural landscapes in Poland (e.g. *urban settlement, mining, industrial, tourist landscapes, etc.*), but they are an attempt of verification of the method of assessment in the assumed preconditions.

The paper leads to conclusions which can refer to three aspects: the theoretic, application and empiric dimensions.

The conceptual studies that were carried out made it possible to:

- systemize and specify basic notions regarding cultural landscape and introduce several author's notions used in further chapters of the paper (such as landscape stratigraphy, landscape gap, landscape intrusion);
- review main research trends and schools of cultural landscapes, which allowed for synthetic assessment of the status of research and verification of applicability of different research trends at the application level;
- develop models of spatial structures of main types of cultural landscapes as evolutionary links originating from primary natural landscape;
- identify landscape-forming factors, their typology and analysis of their relations;
- develop several possible patterns (approaches) of typologies of cultural landscapes, including the author's physiognomic-perceptual and evolutionary-functional typologies;
- analyze the process of evolution of main types of cultural landscapes with particular emphasis on agricultural and rural settlement landscapes;

- develop four landscape research models: factor analysis, regional analysis (“landscape biography”), value analysis and landscape stratigraphy, which were verified in the empiric part of the paper;

- map selected layers of cultural landscape and suggest a cartographic pattern of synthesizing functional types of cultural landscapes; the suggestion only includes a few selected types of landscapes and points to the fact that further “overlapping” of layers will make the map illegible; that fact justifies the suggestion for creating maps of cultural landscapes as multi-layer virtual (multimedia, or even multi-sensory) maps, because with traditional cartographic methods, it is not possible to work out one “universal” map of cultural landscapes;

- conclude that depending on the adopted research approach, there are several possible ways of visualization; one of the new ways would be a map presenting the degree of homo- or heterogeneity of cultural landscapes; the task may seem very difficult, but from the scientific point of view it is highly fascinating; it would make it possible to transform the vertical form of cultural landscape diversity (the suggested method of landscape stratigraphy and landscape profiles) onto the horizontal form (map),

- point to the multiplicity of research approaches to cultural landscape; the knowledge (and not only information) about cultural landscape will increase with time, which will allow for making new interesting research models.

Moreover, the conceptual studies that were carried out allowed for verification of the preliminary assumptions:

- cultural landscape is an evolutionary formation;
- it is a typological notion in terms of the function it serves, natural genesis and the degree of transformation, and even in terms of perception;
- in terms of cultural genesis (“landscape biography”, landscape stratigraphy), landscape is identified with the image of the region. In this approach, cultural landscape is formed as a result of “mapping” the cultural region into a physiogeographical region.

The author believes that the attempts to describe the typological or regional character of cultural landscape in an unambiguous way, made in scientific reference books, are bound to fail. Peculiar duality of approaches to cultural landscapes should rather be emphasized.

The research that was carried out led to the following practical conclusions:

The review of foreign reference books shows two clear major directions of landscape research. These directions are: landscape ecology – a classical physiogeographical approach (only briefly mentioned in this paper), where a number of applicational tasks open up related to the need for protection of natural landscapes and assessment of anthropopressure on the landscape, and an extremely opposite direction – cultural landscape research in the semantic approach. Currently, this approach reaches Europe, including Poland. Along with the aesthetic approach, it is important also in geographic studies of conditions for improved quality of life.

Analyses of the reference books also show increased interest of Polish geographers in the subject matter of cultural landscape. One of the reasons for that increased interest might be greater opening of geography to humanist contents (anthropogeography, geography of culture), which occurred in the period after the political system transformation. After leaving the subject matter alone for about 50 years, it is possible to look at the subject of research from the distance and with an afterthought, but it is also necessary to "catch up" with the delay in the field. The interest also results from the critical look at the Polish space shaped in the post-war period and the decades of post-socialist system and economic changes.

Thematic correlation of geographic research on cultural landscape and landscape architecture research causes that cultural landscape becomes a "competitive" notion, in its positive meaning. That encourages geographers to mark their scientific appearance in that field even stronger. It also contributes to looking for common initiatives, participation in research, development and applicational programs. This correlation (cooperation) gives good effects, resulting from multidirectional outlook on the values of space and matters of protection and development of landscape. That mainly concerns areas of high environmental or cultural value. The methods of analysis and assessment patterns, which are suggested in this paper can help in diagnosing the value of particular regions.

Currently, cultural landscape interpretations are possible using computer tools and technologies, including GIS. Combination of traditional methods and modern visualization devices makes it possible to interpret cultural landscape in terms of its tradition and identity, and forecast the directions of changes. Such papers are one of the ways to open geography to practical objectives and actions. They show possible ways of application of the results of landscape research in complex geographic works concerning small areas like municipalities or counties, and in spatial planning studies, recommendations for local space management plans, assessments of impact on the environment or plans of legally protected areas.

In the paper, the author concludes that many contemporary economic, socio-economic, civilizational-technological and legal processes are a serious threat for stability and diversity of cultural landscapes. Thus, a need arises to protect them and shape them in a conscious and responsible way. That need concerns first of all the areas where the degree and the rate of anthropogenization are very high, as well as regions where rapid changes took place and consequently, the tradition of sustainable management collapsed.

The empiric part showed regularities concerning the evolution of cultural landscapes of selected regions. Specific features of the cultural landscape of Żuławy Wiślane and Mazovia were primarily (at an early stage of settlement) the result of the deterministic relation of man and the environment. This relation had its reflection in the cultural landscape through characteristic (reported in the paper) features of spatial organization and indicators of vernacular architecture. Rationality of use of cultural landscape in conditions of permanent excess of water (Żuławy Wiślane) and periodic floodings (the Vistula valley within Mazovia) caused that the "landscape

pattern" developed by the Haulanders was passed on from one generation to another and with time it was respected and popularized in areas of the studied regions which were not affected by the Haulander settlement. That was how a spatial tradition developed, based mainly on acknowledgment and understanding of the laws of the nature and, on the other hand, on the Haulanders' experience. These particular technical-engineering skills, combined with biopsychic and cultural features of that population, marked a peculiar type of natural-economic determinism in the landscape. That pattern was fostered until the times of World War 2 and the post-war years. Direct damage to the land improvement system (flooding of Żuławy Wiślane as a result of destruction of the embankments) and broken cultural continuity resulting from displacement of the Haulander people (identified with German settlement) were the first causes of the fall of the cultural landscape tradition. The rules of centrally-controlled economy and collective farming, introduced after World War 2, and later somewhat forced "modernization" of the rural landscape, magnified that process. It was further deepened by social, economic and legal-administrative factors of the last two decades.

In case of both regions, the first to be damaged are the symbolic and emotional layers of the landscape. Losing the *genius loci* and the deep but unstable semantic layer may raise fears as to possible reclamation of the studied landscapes. It was found that in case of Żuławy Wiślane there are some more advanced projects aimed at restoring the identity and tradition of the cultural landscape. It can be expected that next years will see definite improvement of the quality of cultural landscape of this region by strengthening the values within all five studied groups of criteria. Sustainable development of the landscape of Żuławy Wiślane and its increased prestige is also supported by tourism, as the image of the region is cherished because of this new source of economic use. Revenue from tourism can be reinvested in each municipality in local projects of restoration of elements of traditional architecture – mainly arcaded houses and Mennonite cemeteries, reconstruction of parks, drainage ditches, etc. Restored cultural tolerance helps to strengthen the symbolic and emotional layers.

Successful attempts of reconstruction of regional identity have already been reported in case of Żuławy Wiślane. Villages with neo-vernacular architecture are reclaimed and new settlements are located on artificial dwelling hills, complying with the stylistic regulations of the regional architecture. Cultural landscape is becoming the symbol of the region and its recognizable image again, and proves its reviving home-likeness. In case of Mazovia, such attempts are still very small in number, but it can be expected that traditional patterns of use of cultural landscape of the Vistula valley will be "reconstructed" in the most sustainable form of use of the natural environment. Such actions will only be reasonable if the natural rhythm of landscape use in the Vistula river is restored using the technological advances. That firstly requires specific regulations regarding building laws, economic mechanisms of profitability of keeping polders, restoring extensive cattle farming and increased awareness of the

residents. These actions will make it possible to meet the objectives of sustainable development.

Ten stages of evolution of cultural landscapes were identified in case of the Częstochowa Upland, which were correlated with the periods of development of cultures and climatic periods. The stratigraphic profile showed three gaps in the evolution of cultural landscape, during which regeneration of semi-natural landscapes, and even primary landscapes, occurred. The system of layers of the profile shows that the cultural landscape of the Częstochowa Upland developed in an evolutionary manner until the Mesolithic age. Cultural landscape stratigraphy of the Upland showed the incomplete heterogeneous form (T2/B), with gaps, as early as in 1300 BC – an evolutionary link was missing between rural and urban settlement landscapes, in relation to adjacent areas (e.g. loess regions of the Lesser Poland). Occurrence of flint material led to very early development of mining landscapes (which are later in evolutionary terms). That caused the cultural landscape stratigraphy to have an inverted form (T2/C). In the period 1300-500 BC, cultural landscapes of the Upland already showed the heterogeneous and heterotonous form of mixed type (T3/A). Moreover, intervals in landscape use and in stationary settlement, especially in the periods 500 BC-200 AD and 500-900 AD, caused the landscape to become uniform again as a result of naturalization. Starting from the early Middle Ages (from about 900 AD), cultural landscapes developed in the heterogeneous and heterotonous form of vertical type (T3/B). Thus, they reflected a very complex style of landscape use, which served multiple functions. The analysis according to that model shows decreasing share of agricultural and pastureland landscapes, as well as rural settlement landscapes in favour of other types of landscapes which are subject to diversification. What is interesting from the point of view of ecological functions is high share of forest management landscapes and even semi-natural landscapes. It was indicated, however, also in the author's previous papers, that this increase is a serious threat to preservation of unique traits of the natural and cultural landscape of the region. Clear conflict can be observed between environmental protection and landscape protection.

Layering of cultural landscapes indicated in the research of the Częstochowa Upland prove the high quality of landscape, because it represents various types of use and represents a long-lasting form within the distinguished types. Most of the distinguished types have functioned in the area of the Częstochowa Upland at least since the beginning of the Middle Ages (semi-natural, forest management, agricultural, and rural settlement landscapes). Also, urban settlement landscapes and water management landscapes have centuries-long traditions. Currently, a preliminary process of development of tourist landscapes is taking place, although the tourist function has been served in the region for at least 150 years.

Hence, there is a clear correlation between the stratigraphic method and the value analysis method, because the indicated old age and authenticity of cultural landscapes are among the most important criteria for assessment of their value.

SPIS RYCIN, TABEL I FOTOGRAFII

RYCINY

Ryc. 1. Wzajemne relacje krajobrazu przyrodniczego i antropogenicznego oraz stopień ich zrównoważenia.	58
Ryc. 2. Krajobraz kulturowy jako system dynamiczny.	60
Ryc. 3. Struktura krajobrazu przyrodniczego-naturalnego (<i>pierwotnego</i>) – krajobraz jako geosystem.	64
Ryc. 4. Struktura krajobrazu przyrodniczego (<i>seminaturalnego</i>), użytkowanego np. przez społeczności zbieracko-łowieckie.	66
Ryc. 5. Struktura krajobrazu <i>quasikulturowego</i> użytkowanego np. przez społeczności koczownicze.	67
Ryc. 6. Struktura krajobrazu kulturowego <i>rolniczego i pasterskiego</i> .	67
Ryc. 7. Struktura krajobrazu kulturowego <i>osadniczego (wiejskiego i miejskiego)</i> .	69
Ryc. 8. Struktura krajobrazu kulturowego <i>górniczego i przemysłowego</i>	69
Ryc. 9. Typy i wzajemne relacje czynników krajobrazotwórczych.	70
Ryc. 10. Czynniki kształtowania krajobrazu kulturowego a geosystem.	71
Ryc. 11. Mapa krajobrazów przyrodniczych Polski wg A. Richlinga i A. Dąbrowskiego, (1995) – zmieniona (generalizacja autorki do klas i rodzajów).	81
Ryc. 12. Deterministyczny związek typów funkcjonalnych krajobrazów kulturowych z elementami przyrodniczymi.	84
Ryc. 13. Przykładowe związki typów funkcjonalnym krajobrazów kulturowych z elementami przyrodniczymi i pozaprzyrodniczymi.	85
Ryc. 14. Graficzny model typologii krajobrazu kulturowego – podejście ewolucyjno-funkcjonalne.	86
Ryc. 15. Krajobrazy <i>seminaturalne</i> (chronione mocą Ustawy o ochronie przyrody) na tle typów krajobrazów naturalnych Polski.	99
Ryc. 16. Lokalizacja typów krajobrazów przyrodniczych <i>seminaturalnych i quasikulturowych</i> na tle wybranych krajobrazów kulturowych.	99
Ryc. 17. Wiek i odmiany tradycyjnych krajobrazów rolniczych Europy.	114
Ryc. 18. Porównanie zagospodarowania terenów podwarszawskich gmin Nowa Iwiczna, Mysiadło.	122
Ryc. 19. Przykłady zachowanych współcześnie układów wsi lokalizacji fryderycjańskiej.	126
Ryc. 20. Wzajemne relacje krajobrazu sakralnego (K _s), religijnego (K _r) w systemie krajobrazu kulturowego i przyrodniczego ujmowanego realnie i symbolicznie.	157
Ryc. 21. Schemat modelu analizy czynnikowej (analiza pozioma) i modelu analizy regionalnej (analiza pionowa).	166
Ryc. 22. Krajobraz i region są tożsame.	167
Ryc. 23. Model analizy i oceny wartości krajobrazu.	169
Ryc. 24. Typ 1 – Przykładowe układy nawarstwień w krajobrazach jednorodnych i jednolitych.	174

Ryc. 25. Przykładowe układy nawarstwień w obrębie krajobrazów kulturowych niejednorodnych a jednolitych (odmiany pełnej T2/A; niepełnej T2/B; odwrotnej T2/C).	176	Ryc. 46. Stopień zachowania krajobrazu dla wsi na Żuławach Wiślanych wg analizowanych kryteriów.	226
Ryc. 26. Przykładowe układy nawarstwień w obrębie krajobrazów kulturowych niejednorodnych (heterogenicznych) a jednolitych (homotonicznych), odmiany mieszanej (T3/A).	177	Ryc. 47. Podział regionalny Mazowsza na tle Numerycznego Modelu Terenu (NMT)	233
Ryc. 27. Przykładowe układy nawarstwień w obrębie krajobrazów kulturowych heterogenicznych i heterotonicznych odmiany wertykalnej T3/B.	177	Ryc. 48A, 48B. Przykład wsi z oceną: 1 – krajobraz <i>osadniczy-wiejski</i> o postaci <i>zdeprawowanej</i> . Porównanie użytkowania terenu w miejscowości Targówek w latach 1934 (A) i 2010 (B).	244
Ryc. 28. Mapa krajobrazów kulturowych Polski – krajobrazy <i>gospodarki leśnej (leśne), rolnicze i pasterskie (pastwiskowe)</i> .	180	Ryc. 49A, 49B. Przykład wsi z oceną 2 – krajobraz <i>osadniczy-wiejski</i> o postaci <i>znieskształconej</i> . Porównanie użytkowania terenu w miejscowości Miszory w latach 1932 (A) i 2010 (B).	244
Ryc. 29. Mapa krajobrazów kulturowych Polski – warstwa krajobrazy osadnicze.	181	Ryc. 50A, 50B. Przykład wsi z oceną 3 – krajobraz <i>osadniczy-wiejski</i> zachowany w stopniu <i>przeciętnym</i> . Porównanie użytkowania terenu w miejscowości Kłoda w latach 1937 (A) i 2010 (B).	246
Ryc. 30. Krajobrazy kulturowe Polski – warstwa krajobrazy górnicze i przemysłowe.	182	Ryc. 51A, 51B. Przykład wsi z oceną 4 – krajobraz <i>osadniczy-wiejski</i> zachowany w stopniu <i>dobrym</i> . Porównanie użytkowania terenu w miejscowości Nowa Wieś Śladów w latach 1934 (A) i 2010 (B).	246
Ryc. 31. Krajobrazy kulturowe Polski – warstwa krajobrazy religijne.	183	Ryc. 52A, 52B. Przykład wsi z oceną 5 – krajobraz <i>osadniczy-wiejski</i> zachowany w stopniu <i>bardzo dobrym</i> . Porównanie użytkowania terenu w miejscowości Świniary w latach 1944 (A) i 2010 (B).	248
Ryc. 32. Krajobrazy kulturowe Polski – krajobrazy turystyczne.	184	Ryc. 53A, 53B. Przykład wsi z oceną 5 – krajobraz <i>osadniczy-wiejski</i> zachowany w stopniu <i>bardzo dobrym</i> . Porównanie użytkowania terenu w miejscowości Nowe Wymysle w latach 1940 (A) i 2010 (B).	248
Ryc. 33. Mapa krajobrazów kulturowych Polski – propozycja syntezy.	185	Ryc. 54A, 54B. Przykład wsi z oceną 5 – krajobraz <i>osadniczy-wiejski</i> zachowany w stopniu <i>bardzo dobrym</i> . Porównanie użytkowania terenu w miejscowości Kępa Karolińska, lata: 1940 (A) i 2010 (B).	249
Ryc. 34. Regiony fizycznogeograficzne Żuław Wiślanych i terenów sąsiadujących wg J. Kondrackiego (2002) na tle modelu numerycznego terenu (NMT).	190	Ryc. 55A, 55B. Przykład wsi z oceną 5 – krajobraz <i>osadniczy-wiejski</i> zachowany w stopniu <i>bardzo dobrym</i> . Porównanie użytkowania terenu w miejscowości Białołęka w latach 1944 (A) i 2010 (B).	249
Ryc. 35. Porównanie cech organizacji przestrzeni w okolicach Cedrów Wielkich w latach 30. XX w. i współcześnie.	202	Ryc. 56. Wyniki oceny wartości krajobrazu kulturowego <i>osadniczego-wiejskiego</i> i <i>rolniczego</i> Mazowsza w granicach historycznych regionu (wsie i przyległe rozłogi pól) na tle numerycznego modelu terenu DTM. Numeracja wsi jak w tabeli – załącznik 2.	250
Ryc. 36A, 36B. Przykład wsi z oceną: 1 – krajobraz <i>osadniczy-wiejski</i> o postaci <i>zdeprawowanej</i> . Porównanie użytkowania terenu w miejscowości Cisy w latach 1937 (A) i 2010 (B).	209	Ryc. 57. Stopień zachowania krajobrazu dla wsi na Mazowszu wg analizowanych kryteriów.	257
Ryc. 37, 37B. Przykład wsi z oceną: 2 – krajobraz <i>osadniczy-wiejski</i> o postaci <i>znieskształconej</i> . Porównanie użytkowania terenu w miejscowości Gozdawa w latach 1937 (A) i 2010 (B).	210	Ryc. 58. Przybliżony czas lokacji i relokacji wsi w badanych obszarach Mazowsza.	258
Ryc. 38A, 38B. Przykład wsi z oceną: 2 – krajobraz <i>osadniczy-wiejski</i> o postaci <i>znieskształconej</i> . Porównanie użytkowania terenu w miejscowościach Wiśniówka i Szarpawa w latach 1936 (A) i 2010 (B).	211	Ryc. 59. Porównanie wyników oceny wartości badanych krajobrazów <i>osadniczych-wiejskich</i> Żuław Wiślanych i Mazowsza.	259
Ryc. 39A, 39B. Przykład wsi z oceną: 3 – krajobraz <i>osadniczy-wiejski</i> – w postaci <i>przeciętnej</i> . Porównanie użytkowania terenu w miejscowościach Wiśniewo i Dzierzgonka w latach 1931 (A) i 2010 (B).	213	Ryc. 60. Położenie i granice badanego regionu na tle Numerycznego Modelu Terenu (NTM).	261
Ryc. 40A, 40B. Przykład wsi z oceną: 4 – krajobraz <i>osadniczy-wiejski</i> zachowany w stopniu <i>dobrym</i> . Porównanie użytkowania terenu w miejscowości Marynowo w latach 1937 (A) i 2010 (B).	214	Ryc. 61. Profil hipsometryczny przez północny fragment Wyżyny Częstochowskiej, czerwona linia łamana przebiegu profilu zaznaczona na ryc. 60 (A-B-C-D-E-F-G).	263
Ryc. 41A, 41B. Przykład wsi z oceną 5: krajobraz <i>osadniczy-wiejski</i> – zachowany w stopniu <i>bardzo dobrym</i> . Porównanie użytkowania terenu w miejscowości Tropy Elbląskie w latach 1931 (A) i 2010 (B).	216	Ryc. 62. Rozkład współczesnej sieci osadniczej Wyżyny Częstochowskiej na tle Numerycznego Modelu Terenu (NMT) – numeracja miejscowości wg tabeli 15.	267
Ryc. 42A, 42B – Przykład wsi z oceną 5 – krajobraz <i>osadniczy-wiejski</i> – zachowany w stopniu <i>bardzo dobrym</i> . Porównanie użytkowania terenu w miejscowości Stobna w latach 1937 (A) i 2010 (B).	216	Ryc. 63. Fragment środkowej części Wyżyny Częstochowskiej na mapie Karte von Central Europa Reymanna (Reymann's Special Karte), 1870; Glogau, Atlas Ark. 154 (70) Częstochowa i ark. 173 (77), Siewierz, skala oryginału 1: 200 000.	279
Ryc. 43. Rozkład przestrzenny wsi objętych analizą i wyniki oceny wartości krajobrazu kulturowego <i>osadniczego-wiejskiego</i> i <i>rolniczego</i> Żuław Wiślanych (wsie i przyległe rozłogi pól) na tle numerycznego modelu terenu NMT. Numeracja wsi jak w tabeli – załącznik 1.	217		
Ryc. 44. Przybliżony czas lokacji i relokacji wsi na Żuławach Wiślanych.	224		
Ryc. 45. Rozkład typów przestrzennych wsi na Żuławach Wiślanych.	225		

Ryc. 64. Fragment Wyżyny Częstochowskiej na mapie Królestwa Polskiego („Kwatermistrzowskiej”), 1839, Warszawa, Atlas, Ark. 47, skala oryginału 1: 126 000.	280
Ryc. 65. Fragment Wyżyny Częstochowskiej na mapie Karte des westlichen Russland, 1916; skala oryginału 1:100 000, Ark. E-39 Żarki.	282
Ryc. 66. Fragment Wyżyny Częstochowskiej na Mapie Taktycznej Polski WIG z roku 1934; skala oryginału 1:100 000, Ark. 571, Żarki.	283
Ryc. 67. Główne typy użytkowania terenu na Wyżynie Częstochowskiej w roku 1936.	291
Ryc. 68. Główne typy użytkowania terenu Wyżyny Częstochowskiej w 1984 r.	294
Ryc. 69. Główne typy krajobrazów kulturowych Wyżyny Częstochowskiej w 2005r.	295
Ryc. 70. Schemat korelacji okresów klimatycznych holocenu z okresami historycznymi i panującymi kulturami. Etapy I-X opisane w teście.	297
Ryc. 71. Profil stratygraficzny krajobrazu kulturowego Wyżyny Częstochowskiej dla wyróżnionych etapów.	298
Ryc. 72. Mapa głównych współczesnych typów krajobrazów kulturowych Wyżyny Częstochowskiej.	300

TABELE

Tabela 1. Wybór orientacji metodologicznych zastosowanych w pracy na tle systemu metodologicznego geografii.	20
Tabela 2. Krajobraz jako przedmiot zainteresowań wielu dyscyplin naukowych.	35
Tabela 3. Typy czynników kształtowania krajobrazu kulturowego i ich krótka charakterystyka.	72
Tabela 4. Przyrodnicze krajobrazy strefowe i astrefowe.	80
Tabela 5. Typologia ewolucyjno-funkcjonalna krajobrazów kulturowych użytkowanych tradycyjnie (ekstensywnie) w nawiązaniu do hierarchii potrzeb człowieka.	88
Table 6. Evolutional – functional types of contemporary (intensive) cultural landscapes.	89
Tabela 7. Typologia fizjonomiczno-percepcyjna krajobrazów kulturowych.	92
Tabela 8. Formy terenu powstałe w wyniku eksploatacji i przetwarzania surowców na terenie Polski o powierzchni przekształceń antropogenicznych terenu przekraczającej 0,5 km ² .	142
Tabela 9. Udział społeczności mennonickiej w mieszkańcach powiatów Żuław Wiślanych w 1918 r.	195
Tabela 10. Kryteria waloryzacyjne krajobrazu kulturowego Żuław Wiślanych wg modelu analizy i oceny wartości.	207
Tabela 11. Wyniki oceny jakości krajobrazu kulturowego Żuław Wiślanych wg przyjętej skali ocen.	218
Tabela 12. Przykłady stanu zachowania siedlisk i rozłogów wybranych wsi reprezentujących różne wyniki oceny (wybrane wsie zilustrowano na ryc. 36A, 36B-42A, 42B).	219

Tabela 13. Wyniki oceny krajobrazu osadniczego wiejskiego Mazowsza w obrębie wsi objętych osadnictwem ołederskim.	251
Tabela 14. Przykłady stanu zachowania siedlisk i rozłogów wybranych wsi reprezentujących różne wyniki oceny (por. ryc. 48A, 48B – 55AB).	252
Tabela 15. Wykaz osad na Wyżynie Częstochowskiej – numeracja jak na ryc. 62.	268
Tabela 16. Zestawienie pierwszych wzmianek źródłowych wybranych osad na terenie objętym szczegółowymi badaniami terenowymi (ujęcie chronologiczne).	277
Tabela 17. Zmiany wybranych form użytkowania terenu na Wyżynie Częstochowskiej w latach 1934-2005.	301

FOTOGRAFIE

Fot. 1. Krajobraz <i>seminaturalny</i> – Dolina Dniestru w okolicy Gruszewicy, Ukraina.	97
Fot. 2. Krajobraz quasikulturowy –Karkonoski Park Narodowy.	97
Fot. 3. Krajobraz <i>rolniczy</i> – Beskid Żywiecki, okolice Koconia.	111
Fot. 4. Krajobraz <i>rolniczy</i> – meander rzeki Seret koło wsi Blicze Złote, Podole, Ukraina.	111
Fot. 5. Krajobraz <i>rolniczy</i> – pola grodzoneBatz sur mer, Le Croisic, Bretania, Francja.	111
Fot. 6. Krajobraz <i>rolniczy</i> – pozostałości po polach grodzonych, suche murki w okolicach Šybenika, Dalmacja, Chorwacja.	111
Fot. 7. Krajobraz <i>rolniczy</i> – tradycyjna uprawa oliwek, okolice Montalcino, Toskania, Włochy.	112
Fot. 8. Krajobraz <i>rolniczy</i> – nowe plantacje oliwek i winnej latorośli, Andaluzja, Hiszpania.	112
Fot. 9. Krajobraz <i>rolniczy</i> - sady brzoskwiniowe, dolina rzeki Kacza, Krym, Ukraina.	112
Fot. 10. Krajobraz <i>rolniczy</i> - pola pszeniczne, okolice masywu górskiego Džebel Zaghuan, Tunezja.	112
Fot. 11. Krajobraz <i>pasterski</i> – step na Półwyspie Kerczeńskim, Krym, Ukraina.	116
Fot. 12. Krajobraz <i>pasterski</i> – Hala Kalatówki, Tatry.	116
Fot. 13. Krajobraz <i>rolniczy</i> i <i>pasterski</i> Wyżyna Abisyńska, Etiopia.	118
Fot. 14. Krajobraz <i>rolniczy</i> , terasowane pole ryżowe, Wyspa Luzon, Filipiny.	118
Fot. 15. Krajobraz <i>rolniczy</i> – uprawy winorośli, okolice St. Hippolite, Alzacja, Francja.	118
Fot. 16. Krajobraz <i>rolniczy</i> – uprawa lawendy, Prowansja – okolice Verdon.	118
Fot. 17. Krajobraz <i>osadniczy wiejski</i> – wieś wielodrożna Glisne, ze stoków Lubonia Wielkiego.	129
Fot. 18. Krajobraz <i>osadniczy wiejski</i> – wieś Krapje – park przyrody Lonsko Polje, Chorwacja.	129
Fot. 19. Krajobraz <i>osadniczy miejski</i> – Mikulov (Czechy) – widok ze szczytu Kozi Kopecek.	136
Fot. 20. Krajobraz <i>osadniczy miejski</i> – Canillas de Albaida w masywie Sierra Tejada, przykład Pueblos Blancos, Andaluzja, Hiszpania.	136
Fot. 21. Krajobraz <i>osadniczy miejski</i> –Zaleszczyki, Ukraina.	136
Fot. 22. Krajobraz <i>osadniczy miejski</i> –Lindos, Wyspa Rodos.	136

Fot. 23. Krajobraz <i>osadniczy miejski</i> – Paryż.	136
Fot. 24. Krajobraz <i>osadniczy miejski</i> – Dubaj (widziane od strony Palm Island).	136
Fot. 25. Krajobrazy <i>górnictwa</i> – eksploatacja odkrywkowa – piaskownia, Nida, Kielce.	141
Fot. 26. Krajobraz <i>górnictwa</i> – kamieniołom Wapienno, Pałuki.	143
Fot. 27. Krajobraz <i>górnictwa</i> – niecka osiadania i hałda w okolicach kopalni węgla kamiennego Szczygłowiec, okolice Knurowa.	143
Fot. 28. Krajobraz <i>przemysłowy</i> – Hudeora, Rumunia.	146
Fot. 29. Krajobraz <i>przemysłowy</i> – nadbrzeże i Stocznia Constanca, Rumunia.	146
Fot. 30. Krajobrazy <i>przemysłowe</i> – na pierwszym planie elektrociepłownia, Będzin.	146
Fot. 31. Kontrast fizjonomiczny – krajobrazy <i>rolnicze</i> i <i>przemysłowe</i> , elektrownia Łagisza, Będzin).	147
Fot. 32. Krajobraz <i>rolniczy</i> z dominującymi elementami infrastruktury energetycznej, okolice Mikulowa, Morawy, Czechy.	147
Fot. 33. Krajobraz <i>poeksploatacyjny</i> – zagospodarowanie turystyczne w kierunku wodnym „Piaskowni Mosty”.	150
Fot. 34. Krajobraz <i>poeksploatacyjny</i> – zagospodarowanie turystyczno-rekreacyjne kamieniołomu „Dolomity Sportowa Dolina” w Bytomiu.	150
Fot. 35. Krajobraz <i>turystyczny</i> – Sharm el-Sheikh z lotu samolotu, Egipt.	154
Fot. 36. Krajobraz <i>turystyczny</i> – Jałta ze szczytu Aj Petrii, Krym, Ukraina.	154
Fot. 37. Krajobraz <i>rolniczy</i> Żuław Wiślanych.	203
Fot. 38. Krajobraz <i>rolniczy</i> - rowy melioracyjne w okolicach Raczek Elbląskich.	203
Fot. 39. Krajobraz <i>rolniczy</i> – zarastające rowy melioracyjne – roślinność turzycowa.	203
Fot. 40. Obsada wierzbowa wzdłuż dróg, w oddali zrujnowany dom podcieniowy.	204
Fot. 41. Odbudowany dom podcieniowy w Lubieszewie.	204
Fot. 42. Odbudowany dom podcieniowy w Nowej Kościelnicy.	204
Fot. 43. Krajobraz <i>rolniczy</i> Mazowsza – okolice Januszewa.	241
Fot. 44. Krajobraz <i>wiejski</i> okolic Latkowa.	241
Fot. 45. System polderów wykorzystywany jako pastwiska, okolice Kłody.	241
Fot. 46. Zadrzewiony obszar międzywala – jako charakterystyczny element krajobrazu <i>rolniczego</i> Mazowsza.	241
Fot. 47. Wierzby jako typowy składnik krajobrazu <i>rolniczego</i> i <i>wiejskiego</i> Mazowsza, okolice Kępy Nadbrzeskiej.	241
Fot. 48. Wał przeciwpowodziowy – charakterystyczny składnik krajobrazu <i>kulturowego</i> doliny Wisły, tu chroniący wieś Latków.	241
Fot. 49. Łachy i kępy w korycie Wisły w okolicach wsi Kłody.	242
Fot. 50. Źródła Zygmunta, rzeka Wiercica, rezerwat Parkowe.	263
Fot. 51. Typowy element krajobrazu <i>przyrodniczego</i> Wyżyny Częstochowskiej – ostańcowa forma skalna – Biakło, gm. Olsztyn.	263
Fot. 52. Ostaniec skalny zwany Bramą Twardowskiego, gm. Janów w otoczeniu lasów bukowych.	263
Fot. 53. Góry Sokole, zróżnicowanie szaty roślinnej Wyżyny Częstochowskiej.	263
Fot. 54. Krajobrazy Wyżyny Częstochowskiej – panorama widziana ze szczytu ostańca Biakło w kierunku sektora północnego i wschodniego. W tle ruiny zamku w Olsztynie (Szlak Orlich Gniazd) (NW, N, NE, E).	266
Fot. 55. Krajobrazy Wyżyny Częstochowskiej – panorama ze szczytu ostańca Biakło w kierunku sektora południowego i zachodniego (SE, S, SW, W).	266

Fot. 56. Stopniowe wkraczanie zbiorowisk leśnych na krajobrazy <i>rolnicze</i> (gm. Olsztyn).	296
Fot. 57. Bezstylowa zabudowa wsi. Wieś Siedlec w otoczeniu nieużytków.	296
Fot. 58. Stawy hodowlane w dolinie Wiercicy (założenie 1881 r.).	302
Fot. 59. Zrewitalizowany staw Amerykan w Złotym Potoku.	302

Autorzy fotografii

Fot. 5 – E. Łukomska-Cegielska
Fot. 8, 20 – D. Absalon
Fot. 9, 10, 11, 13, 14 – W. Andrejczuk
Fot. 23 – N. Piątek
Fot. 24 – A. Anweiler
Fot. 25, 33 – J. Nita
Fot. 28 – E. Siemińska
Fot. 29, 35 – S. Pytel

Pozostałe fotografie U. Myga-Piątek.

LIST OF FIGURES, TABLES AND PHOTOS

FIGURES

Fig. 1. Relationship between natural and anthropogenic landscape and degree of sustainable.	58	Fig. 25. Examples of layer arrangements in heterogeneous but uniform (homotonous) cultural landscapes in the revolutionary variety, as a simple form – type T2/A; an incomplete form - type T2/B and reverse form – type T2/C).	176
Fig. 2. Cultural landscape as a dynamic system.	60	Fig. 26. Examples of layer arrangements in heterogeneous but uniform (homotonous) cultural landscapes in the evolutionary variety, as a simple form.	177
Fig. 3. Structure of the natural landscape (<i>primaeval</i>) – landscape as a geosystem.	64	Fig. 27. Examples of layer arrangements in heterogeneous and heterotonous cultural landscapes.	177
Fig. 4. Structure of the natural (<i>seminatural</i>) landscape, used by e.g. hunter-gatherer communities.	66	Fig. 28. Map of Polish cultural landscapes – the layer of forest, agricultural, pastoral, rural landscapes.	180
Fig. 5. Structure of the <i>quasicultural</i> landscape used by e.g. pastoral (nomad) communities.	67	Fig. 29. Map of Polish cultural landscapes – the layer of landscapes of settlement.	181
Fig. 6. Structure of the <i>agricultural</i> and <i>pastoral</i> landscape.	67	Fig. 30. Polish Cultural landscapes – the layer of mining and industrial landscapes.	182
Fig. 7. Structure of settlement (<i>rural and urban</i>) landscapes.	69	Fig. 31. Polish Cultural landscapes – the layer of areas of religious worship.	183
Fig. 8. Structure of the <i>mining</i> and <i>industrial</i> landscape.	69	Fig. 32. Polish Cultural landscapes – the layer of tourist management.	184
Fig. 9. Types and relationship between landscape-shaping factors.	70	Fig. 33. Map of Polish cultural landscapes – suggested synthesis of selected layers	185
Fig. 10. Factors which shape the cultural landscape compared to the geosystem and cultural landscape.	71	Fig. 34. Physio-geographical regions of Żuławy Wiślane by J. Kondracki (2002) and neighboring areas on the digital terrain model (DTM).	190
Fig. 11. Map of Polish natural landscapes by A. Richling and A. Dąbrowski (1995) – adjusted (the author's generalization of classes and types).	81	Fig. 35. Comparison of features of landscape arrangement in the vicinity of Cedry Wielkie in the 1930s and at present.	202
Fig. 12. Deterministic functional connection between types of cultural landscape and natural elements.	84	Fig. 36A, 36B. Example of village with assessment: 1 – <i>rural settlement</i> landscape – <i>devastated</i> form. Comparison of land use in Cisy village in 1937 (A) and 2010 (B).	209
Fig. 13. Example of relationship between types of cultural landscape and natural and cultural factors.	85	Fig. 37A, 37B. Example of village with assessment: 2 – <i>rural settlement</i> landscape – <i>deformed</i> shape. Comparison of land use in Gozdava village in 1937 (A) and 2010 (B).	210
Fig. 14. Graphic model of landscape typology – evolutionary and functional approach.	86	Fig. 38A, 38B. Example of village with assessment: 2 – <i>rural settlement</i> landscape – <i>deformed</i> shape. Comparison of land use in Szkarpawa village in 1936 (A) and 2010 (B).	211
Fig. 15. Location of cultural landscapes (protected by Act of Nature Protect) in relation to the types of natural landscapes.	99	Fig. 39A, 39B. Example of village with assessment: 3 – <i>rural settlement</i> landscape – <i>average</i> form. Comparison of land use in Wiśniewo and Dzierzgonka villages in 1931 (A) and 2010 (B).	213
Fig. 16. Location of protected natural landscapes in relation to selected types of cultural landscapes.	99	Fig. 40A, 40B. Example of village with assessment: 4 – <i>rural settlement</i> landscape – observed in <i>good degree</i> . Comparison of land use in Marynowy village in 1937 (A) and 2010 (B).	214
Fig. 17. Ages and types of traditional agricultural landscapes in Europe.	114	Fig. 41A, 41B. Example of village with assessment: 5 – <i>rural settlement</i> landscape – observed in <i>very good degree</i> . Comparison of land use in the village of Tropy Elbląskie in 1931(A) and 2010 (B).	216
Fig. 18. Comparison of Warsaw suburban land development municipalities of New Iwiczna, Mysiadło.	122	Fig. 42A, 42B. Example of village with assessment: 5 – <i>rural settlement</i> landscape – observed in <i>very good degree</i> . Comparison of land use in the village of Stobna in 1937 (A) and 2010 (B).	216
Fig. 19. Examples of village layouts according to the Frederican arrangement.	126	Fig. 43. Spatial distribution of analysed villages and results of assessment of <i>rural</i> and <i>agricultural</i> cultural settlement landscape of Żuławy (villages and adjacent field runners) on the digital terrain model (DTM). Numbers of villages – as in the table – attachment 1.	217
Fig. 20. Relations between sacred landscape (Ks) and religious landscape (Kr) in the system of cultural and natural landscapes and their relations to the symbolic.	157		
Fig. 21. Diagram of the factor analysis model (horizontal analysis) and the regional analysis model (vertical analysis).	166		
Fig. 22. Landscape as a region.	167		
Fig. 23. Model of analysis and evaluation of the cultural landscape.	169		
Fig. 24. Examples of layer arrangements in homogeneous and uniform (homotonous) landscapes.	174		
	]		

Fig. 44. Approximate location and relocation of villages with the Haulander period in Żuławy Wiślane.	224
Fig. 45. Spatial types of surveyed villages in Żuławy Wiślane.	225
Fig. 46. Preservation condition of landscape in the surveyed villages in Żuławy Wiślane according to the analyzed criteria.	226
Fig. 47. Regional division of Mazovia on the Digital Terrain Model (DTM).	233
Fig. 48A, 48B. Example village with assessment: 1 – rural settlement landscape – devastated form. Comparison of land use in Targówek village in 1934 (A) and 2010 (B).	244
Fig. 49A, 49B. Example village with assessment: 2 – rural settlement landscape – deformed shape. Comparison of land use in Miszory village in 1933 (A) and 2010 (B).	244
Fig. 50A, 50B. Comparison of land use in Kłoda village in 1937 (A) and 2010 (B). Example village with assessment: 3 – rural settlement landscape – average form.	246
Fig. 51A, 51B. Comparison of land use in Nowa Wieś Śladów village in 1934 (A) and 2010 (B). Example village with assessment: 4 – rural settlement landscape – observed in good degree.	246
Fig. 52A, 52B. Example village with assessment: 5 – rural settlement landscape – observed in very good degree. Comparison of land use in Świniary village in 1944 (A) and 2010 (B).	248
Fig. 53A, 53B. Example village with assessment: 5 – rural settlement landscape – observed in very good degree. Comparison of land use in Nowe Wymyśle village in 1940 (A) and 2010 (B).	248
Fig. 54A, 54B. Example village with assessment: 5 – rural settlement landscape – observed in very good degree. Comparison of land use in Kępa Karolińska village in 1940 (A) and 2010 (B).	249
Fig. 55A, 55B. Example village with assessment: 5 – rural settlement landscape – observed in very good degree. Comparison of land use in the village of Białobrzegi in 1944 (A) and 2010 (B).	249
Fig. 56. Results of assessment of rural and agricultural settlement cultural landscape of Mazovia in the region's historical boundaries (villages and adjacent field runners) on the digital terrain model (DTM). Numbers of villages – as in the table – attachment 2.	250
Fig. 57. Preservation condition of landscape in the surveyed villages in Mazovia according to the analyzed criteria.	257
Fig. 58. Approximate times of location and relocation of villages in the Mazovia region with the Haulander settlement.	258
Fig. 59. Comparison of results of evaluation the values of the rural settlement landscapes in Żuławy Wiślane and Mazovia.	259
Fig. 60. Regional division of the research area on the digital terrain model (DTM).	261
Fig. 61. Hypsometric profile through the northern part of the Czeszochowa Upland.	263
Fig. 62. Distribution of the present-day settlement network in the Czeszochowa Upland on the Digital Terrain Model – numbers of villages as in the table 15.	267
Fig. 63. Part of the central section of the Czeszochowa Upland on Reymann's Special-Karte, 1870; Glogau, Atlas Ark. 154 (70) Czeszochowa i sheet 173 (77), Siewierz, original scale 1: 200 000.	279

Fig. 64. Part of the Czeszochowa Upland on the map of the Kingdom of Poland ("Quartermaster's Map"), 1839, Warszawa, Atlas, sheet 47, original scale 1: 126 000.	280
Fig. 65. Part of the central section of the Czeszochowa Upland on Karte des westlichen Russland, 1916, original scale 1:100 000, sheet E-39 Żarki.	282
Fig. 66. Part of the Czeszochowa Upland on the Tactical Map of Poland by WIG, 1934, original scale 1:100 000, sheet 571, Żarki.	283
Fig. 67. Main types of land use in the Czeszochowa Upland in 1936.	291
Fig. 68. Main types of land use in the Czeszochowa Upland in 1984. Based on the 1:100,000; 1:50,000 topographic map by WIG.	294
Fig. 69. Main types of land use in the Czeszochowa Upland in 2005.	295
Fig. 70. Correlation diagram of Holocene climatic periods with historical periods and prevailing cultures.	297
Fig. 71. Stratigraphic profile of the cultural landscape of the Czeszochowa Upland for the period of land use.	298
Fig. 72. Map of the present day's main types of cultural landscapes in the Czeszochowa Upland.	300

TABLES

Table 1. Methodological orientations used in the dissertation compared to the methodological system in geography.	20
Table 2. Landscape as a point of interest for multiple scientific disciplines.	35
Table 3. Characteristics of types of factors which shape cultural landscape and short characteristic.	72
Table 4. Natural zonal and azonal landscapes.	80
Table 5. Evolutional – functional types of traditional (extensive) cultural landscapes.	88
Table 6. Evolutional – functional types of contemporary (intensive) cultural landscapes.	89
Table 7. Typology of cultural landscape in terms of physiognomic and perception.	92
Table 8. Landforms created as a result of the exploitation and processing of raw materials in Poland, with area of anthropogenic transformation of the land exceeding 0.5 km ² .	142
Table 9. Share of the Mennonite community among the residents of counties of Żuławy Wiślane in 1918.	195
Table 10. Assessment criteria for cultural landscape of Żuławy Wiślane according to the model of value assessment.	207
Table 11. Results of quality assessment of the cultural landscape of Żuławy Wiślane according to the used grading scale.	218
Table 12. Examples of the preservation condition of habitats and runners of selected villages representing different assessment results.	219
Table 13. Results of assessment of rural settlement landscapes of Mazovia in villages with Haulander settlement.	251

Table 14. Examples of the preservation condition of habitats and runners of selected villages representing different assessment results (compare fig. 48A, 48B – 55AB).	252
Table 15. List of villages in the Czeŝtochowa Upland – numbers as in the fig. 62.	268
Table 16. List of the first sources mentioning the selected settlements in the area covered by detailed field research (chronological approach).	277
Table 17. Changes in selected forms of land use in the Czeŝtochowa Upland in the years 1934-2005.	301

PHOTOS

Photo 1. <i>Seminalural</i> landscape – Dniestr Valley in the surroundings of Gruszwica village, Ukraine.	97
Photo 2. <i>Quasicultural</i> landscape – Karkonosze National Park.	97
Photo 3. <i>Agricultural</i> landscape – Beskid Źywiecki Mountain, Kocooŋ village surroundings.	111
Photo 4. <i>Agricultural</i> landscape – Seret rivers meander near Blicze Złote village, Podole, Ukraine.	111
Photo 5. <i>Agricultural</i> landscape - enclosures fields Batz sur mer, Le Croisic, Bretania, France.	111
Photo 6. <i>Agricultural</i> landscape – remains of enclosures fields, Źybenik surroundings, Dalmatia, Croatia.	111
Photo 7. <i>Agricultural</i> landscape – traditional cultivation of olive trees, Montalcino surroundings, Tuscany, Italy.	112
Photo 8. <i>Agricultural</i> landscape – new vineyard and olive groves, Andalusia, Espania.	112
Photo 9. <i>Agricultural</i> landscape – peach orchards, Kacza river valley, Crimea, Ukraine.	112
Photo 10. <i>Agricultural</i> landscape – wheat field, Dzebel Zaghouan Mountain surroundings, Tunsia.	112
Photo 11. <i>Pastoral</i> landscape, step, Kerczeŋski Peninsula, Krym, Ukraina.	116
Photo 12. <i>Pastoral</i> landscape – Kalatowki Hall, Tatry Mountain.	116
Photo 13. <i>Agricultural</i> and <i>pastoral</i> landscapes, Abyssinia Upland, Ethiopia.	118
Photo 14. <i>Agricultural</i> landscapes, terraces rice fields, Luzon Island, Philippines.	118
Photo 15. <i>Agricultural</i> landscape – vineyards, St. Hippolite surrounding, Alsace, France.	118
Photo 16. <i>Agricultural</i> landscape – cultivation lavender – Verdon surrounding Provence, France.	118
Photo 17. Landscape of <i>rural settlement</i> – multipath village, view from Lubooŋ the Grate.	129
Photo 18. Landscape of <i>rural settlement</i> – Krapje village, Lonsko Polje, Nature Park, Croatia.	129
Photo 19. Landscape <i>urban settlement</i> – Mikulov (Czech) – view from Kozi Kopecek peak.	136

Photo 20. Landscape <i>urban settlement</i> – Canillas de Albaida in massife Sierra Tejada (example of Pueblos Blancos, Andaluzja, Espania).	136
Photo 21. Landscape <i>urban settlement</i> – Zaleszczyki, Ukraine.	136
Photo 22. Landscape <i>urban settlement</i> – Lindos, Rodos Island.	136
Photo 23. Landscape <i>urban settlement</i> – Paris.	136
Photo 24. Landscape <i>urban settlement</i> – Dubaj.	136
Photo 25. <i>Mining</i> landscape – open exploitation – sand pits, Nida, Kielce.	141
Photo 26. <i>Mining</i> landscape – Wapienno quarry, Pałuki.	143
Photo 27. <i>Mining</i> landscape – basin subsidence and mine dump coal mine Szczygłowice, near Krurów.	143
Photo 28. <i>Industry</i> landscape – Hundeora, Romania.	146
Photo 29. <i>Industry</i> landscape – shipyard Constanca, Romania.	146
Photo 30. <i>Industry</i> landscape – power station Będzin.	146
Photo 31. Physiognomical contrast – <i>industry</i> landscape and <i>agriculture</i> landscape, power station Łagisza, Będzin.	147
Photo 32. <i>Agriculture</i> landscape with dominant of energy wind turbines, Mikulov surrounding, Morawy, Czech.	147
Photo 33. <i>Postexploitation</i> landscape – towards tourist management.	150
Photo 34. <i>Postexploitation</i> landscape – towards tourist management, „Dolomity Sportowa Dolina” in Bytom.	150
Photo 35. <i>Tourist</i> landscape – area photo, Sharm el-Sheikh, Egypt.	154
Photo 36. <i>Tourist</i> landscape – Jałta, view from Aj Petrii peak, Crimea Ukraine.	154
Photo 37. <i>Agriculture</i> landscape of Źuławy Wiślane.	203
Photo 38. Drainage ditches around Racзки Elbląskie village.	203
Photo 39. <i>Agricultural</i> landscape - overgrown drainage ditches.	203
Photo 40. Willows along the access roads, Mennonits timber-framed house in the distance.	204
Photo 41. The rebuilt Mennonits timber-framed house, Lubieszewo area.	204
Photo 42. The rebuilt Mennonits timber-framed house in Nowa Kościelnica area.	204
Photo 43. <i>Agriculture</i> landscape Januszewo surroundings.	241
Photo 44. landscape of rural settlement, Latków surroundings.	241
Photo 45. The polders used as pasture, near Kłoda village.	241
Photo 46. Inter-embankment zone wooded area – as characteristic of the agricultural landscape of Mazovia.	241
Photo 47. Willow as a typical component of the agricultural and rural landscape of Mazovia, Kepa Nadbrzeska area.	241
Photo 48. Flood levee – characteristic component of the cultural landscape of the valley of the Vistula River, here as protection of the Latków village.	241
Photo 49. Point bars and clusters in the bed of the Vistula in the Kłody village area.	242
Photo 50. Zygmunt Springs, Wiercica River, Parkowe Reserve.	263
Photo 51. A typical element of the natural landscape of Czeŝtochowa Upland – monadnok rock form – Biakło, Olsztyn commune.	263
Photo 52. Monadnok rock form called as Brama Twardowskiego, Janów commune, surrounded by the beech forest.	263
Photo 53. Sokole Mountains, vegetation diversity of Czeŝtochowa Upland.	263

Photo 54. Częstochowa Upland landscapes – skyline seen from the top of monadnock towards the northern and eastern sectors. In the background the ruins of a castle in Olsztyn (Trail of the Eagle`s Nests) (NW, N, NE, E).	266
Photo 55. Czestochowa Upland landscapes – skyline seen from the top of monadnock towards the south and western sectors (SE, S, SW, W).	266
Photo 56. The gradual encroachment of forest to agricultural landscapes, Olsztyn community	296
Photo 57. Rural buildings without style. Siedlec village surrounded by wasteland.	296
Photo 58. Breeding ponds in the Wiercica Valley (foundation year 1881).	302
Photo 59. Revitalized Amerykan pond in Złoty Potok.	302

Authors of photos

Fot. 5 – E. Łukomska-Cegielska
 Fot. 8, 20 – D. Absalon
 Fot. 9, 10, 11, 13, 14 – W. Andrejczuk
 Fot. 23 – N. Piątek
 Fot. 24 – A. Anweiler
 Fot. 25, 33 – J. Nita
 Fot. 28 – E. Siemińska
 Fot. 29, 35 – S. Pytel

Other photographs U. Myga-Piątek.

(...) Monografia jest cennym, komplementarnym i unikatowym zestawieniem koncepcji i autorskich typologii badań krajobrazowych. Praca jest wartościowym, syntetyzującym kompendium współczesnej wiedzy o krajobrazach kulturowych, wzbogaconym o autorskie modele badawcze i wzorce oceny wartości krajobrazów kulturowych. Może być wykorzystana jako kompendium wiedzy o podejściach i kierunkach badawczych krajobrazów kulturowych, jak i jako uzupełniający materiał dla studentów nauk geograficznych, ekonomicznych, politycznych i społecznych...

(z recenzji prof. Mariusza Czopka)

(...) Tematyka badań dotyczy jednego z ważniejszych zagadnień współczesnej geografii. Problematyka przemian krajobrazu kulturowego została przedstawiona w sposób oryginalny i trafnie osadzona na pograniczu geografii krajobrazu, geografii kultury i antropogeografii. Autorka, postrzegając krajobraz kulturowy jako twór ewolucji geosfery, dokonała jego interpretacji przy wykorzystaniu różnych metod (w tym autorskich), zawsze traktując go jako wynik przebiegu procesów społecznych i gospodarczych. Rozważania teoretyczne stały się punktem wyjścia do nakreślenia konceptualnego porządku w klasyfikacjach krajobrazu kulturowego. Co niezwykle ważne, Autorka nie ograniczyła się do rozważań teoretycznych, lecz na ich podbudowie wykonała analizy zmian krajobrazów kulturowych trzech trafnie wybranych obszarów, i uczyniła to w porządku określonym ich historią. Przedstawiając spójną koncepcję metodologiczną wykazała swoją dojrzałość jako badacza. Pamiętając o aplikacyjnym wymiarze podjętej tematyki, zwróciła uwagę na możliwość szerszego udziału geografów w badaniach aplikacyjnych, w nawiązaniu do idei zrównoważonego rozwoju.

(z recenzji prof. Zdzisława Podkościelny)

ISBN 978-83-62852-30-8